

Методологічні засади дослідження контролю в Україні

С. С. Вітвіцький

кандидат юридичних наук, доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Статтю присвячено дослідженню проблем розробки теоретичних та методологічних засад здійснення контролю. Зауважується, що для вирішення зазначеної проблематики необхідний науково-аналітичний апарат, тобто методологія. Для того, щоб дослідження мало повний характер та було науково обґрунтованим, акцентується увага на застосуванні багатofакторного підходу.

Ключові слова: контроль, методологія, метод, діалектичний підхід, системний підхід, структурно-функціональний підхід, догматичний підхід, класифікаційний метод, принцип історизму, принцип критичності, реформаторський курс, система контролю.

Статья посвящена исследованию проблем разработки теоретических и методологических основ осуществления контроля. Отмечается, что для решения указанной проблематики необходим научно-аналитический аппарат, то есть методология. Для того, чтобы исследование имело полный характер и было научно обоснованным, акцентируется внимание на применении многофакторного подхода.

Ключевые слова: контроль, методология, метод, диалектический подход, системный подход, структурно-функциональный подход, догматический под-

ход, классификационный метод, принцип историзма, принцип критичности, реформаторский курс, система контроля.

Article is devoted to problems of development of theoretical and methodological foundations of the control. To solve this problem scientific and analytical apparatus is required, in other words, the methodology. The author focuses on the application of multivariate approach to make the research of full character and scientifically substantiated.

Keywords: control, methodology, method, dialectical approach, system approach, the structural-functional approach, dogmatic approach, method of classification, the principle of historicism, the principle of criticality, reformist course, control system.

Серед важливих наукових завдань, які постали сьогодні перед правовою наукою, варто виділити проблеми розробки теоретичних та методологічних засад здійснення контролю. Актуальність звернення до методологічних основ вивчення проблематики контролю полягає в тому, що реформаторський курс у цьому напрямі поки що не привів до реальних успіхів. З огляду на це, щоб дослідити вектор розвитку контролю, необхідний науково-аналітичний апарат, який надасть можливість розглянути зазначене явище в усій його повноті, інакше кажучи, методологію, поза якою неможливе наукове пізнання взагалі і контрольна діяльність держави та суспільства зокрема.

Одним із важливих моментів розуміння сучасної системи контролю слід визнати необхідність координації, узгодження різних поглядів, позицій, шкіл, методів дослідження.

Актуалізація вивчення та розгляду методологічних підходів й принципів контролю в Україні має не лише теоретичне, а й практичне підґрунтя. Більше того, якою має бути методологія, визначає саме практика.

Проблеми дослідження методології правознавства здійснювали вітчизняні та зарубіжні вчені: С. Алексєєв, В. Бабкін, О. Бандура, А. Васильєв, О. Зайчук, А. Заєць, М. Кельман, Д. Керімов, М. Козюбра, В. Козліхін, В. Козлов, А. Кауфман, А. Козловський, М. Костицький, В. Копейчиков, А. Крижанівський, Н. Крестовська, В. Лемак, Л. Луць, С. Максимов, О. Мурашин, Л. Наливайко, В. Нерсесянц, Н. Оніщенко, М. Орзіх, Ю. Оборотов, О. Петришин, Л. Петрова, Н. Пархоменко, П. Рабінович, В. Розін, В. Сирих, В. Селіванов, О. Скакун, О. Сердюк, М. Тарасов, В. Тимошенко, Р. Циппеліус, І. Честнов, В. Шаповал, Е. Юдін, О. Ющик, Я. Яскевич та ін.

Проблемні аспекти методологічних засад теоретико-правового аналізу контролю досліджували: С. Кушнір, Т. Наливайко, Г. Пришляк, С. Спільник, О. Сушинський, Л. Сушко та ін.

Контроль є важливою формою реалізації функцій держави та здійснення народовладдя [1, с. 33]. На підставі результатів отриманих аналітичних матеріалів відбувається формування цілісної системи знань про це явище, які дають змогу встановити його значення у соціокультурному відтворенні суспільства, утвердженні світоглядних орієнтацій сучасного громадянина, сучасника і учасника великих суспільних трансформацій [2, с. 23]. Цьому має сприяти добре усвідомлений методологічний фундамент, який дозволяє оцінювати ефективність методів, що використовуються для ви-

рішення науково-теоретичних і практичних завдань у зазначеній сфері.

Разом з тим прикладний характер методологічних засад функціонування контролю полягає в можливості здійснення теоретичного аналізу фактичної його діяльності, визначенні тенденцій та перспектив практичної реалізації контролю держави і суспільства.

Методологія – це система підходів, методів і засобів пізнання державно-правових явищ та виокремлення загальних закономірностей їх виникнення, функціонування і розвитку [3, с. 3]. Методологія – це вчення про структуру, логічну організацію, методи, засоби і форми діяльності дослідника в процесі пізнання ним досліджуваних явищ [4, с. 44]. Таким чином, методологію варто розглядати як систему способів й засобів зв'язку науки і практики, а також допомоги науки практиці.

Недостатній ступінь розроблення методологічних підходів щодо забезпечення та підвищення ефективності контролю в Україні є свідченням об'єктивної необхідності подальшого дослідження зазначеної наукової проблеми.

За радянських часів проблематика методології дослідження державно-правових явищ розглядалася переважно з позиції ідеології. Значно іншого змісту це явище набуває з моменту проголошення незалежності України, що було викликано необхідністю створення якісно нової методології юридичної науки. Сьогодні можна з упевненістю констатувати, що закладені основи сучасної теоретико-правової методології стали важливою складовою ідеології національного державотворення та правотворення в Україні [5, с. 24].

Разом з тим, як зауважує П. Рабінович, зараз, в умовах методологічного плюралізму, останній не повинен перетворюватися на методологічний анархізм, методологічну нерозбірливість, сваволю [6, с. 618-619]. Пов'язано це з тим, що методологічна плутанина викликана на нинішньому етапі численними дослідженнями як у працях вітчизняних науковців, так і в роботах зарубіжних дослідників. Як констатує М. Кельман, цілком очевидним є те, що у багатьох галузях науки дослідники досить часто виявляють доволі малу обізнаність або непоінформованість про науку взагалі і про методологію зокрема [4, с. 36]. Так, наприклад, автори, говорячи про самоорганізацію, розвиток системи, її динамічні властивості, посиляються на системний підхід, хоча насправді має йтися про синергетику як науку тощо. Нерідко побутує упередження щодо методології, яка розуміється дуже спрощено, як певна абстрактна сфера філософії, що прямо не стосується ані конкретних наукових досліджень, ані потреб практики.

Запобігти таким небажаним «витратам» зазначеного процесу можливо за умови дотримання принаймні трьох загальнометодологічних постулатів: 1) об'єктивна обумовленість обраних методів дослідження його предметом; 2) необхідність встановлення єдиної істини, вірогідність якої можна довести й перевірити за допомогою певних об'єктів, критеріїв; 3) спроможність дослідницького методу наближати до розкриття соціальної сутності явищ, що вивчаються, а не приховувати до приховування її [6, с. 619].

Методологія, зауважує Д. Керімов, не є підсумком теоретико-світоглядних концепцій, принципів, ме-

тодів і засобів пізнання, вироблених окремими галузями науки [7, с. 46]. Розкриттю різних аспектів феномену контролю, створенню інтегральної концепції зазначеного явища сприятиме використання ряду методологічних підходів та принципів, які є не просто сукупністю елементів, а перебувають у взаємозв'язку.

Ігнорування одних фактів й надання більшій значущості іншим безперечно призведе до висновків, які матимуть необ'єктивний та однобічний характер. Для того, щоб дослідження мало повний характер та було науково обґрунтованим, необхідним видається застосування багатофакторного підходу.

Методологічну основу дослідження феномену контролю складає загальнонауковий діалектичний метод, який дає можливість визначити місце та роль контролю в суспільному житті з урахуванням його виникнення, розвитку, зміни, співставлення негативних та позитивних властивостей в конкретній ситуації. При цьому важливо враховувати суперечливість його форм та засобів застосування, які в одній ситуації мали позитивний досвід, а в іншій, інколи за таких же умов, матимуть негативний результат.

Одне з провідних місць посідає системно-структурний аналіз, який дасть змогу проаналізувати зв'язок та співвідношення різних видів та форм контролю, визначити поняття і зміст контролю, дослідити предмет, межі контролю та зокрема особливості механізму його реалізації в Україні.

Не перебільшену значущість для досліджуваної проблематики має догматичний аналіз норм чинного законодавства у сфері контролю, який сприятиме виявленню їх недоліків

і формулюванню пропозицій щодо створення нових та вдосконалення чинних правових норм з урахуванням природи, мети і завдань контролю у суспільстві.

Сучасна методологія держави і права, ґрунтуючись на результатах попередніх теоретичних досліджень, дає новий погляд на розуміння контролю, його реальної сутності. Вирішальним у пізнанні явищ права і держави є системний метод (підхід) [8, с. 28]. У цьому контексті значення системного підходу для аналізу контролю полягає в тому, що він дає можливість розглядати контроль, його складові не як розрізнені прояви суспільного життя, а як цілісну сукупність взаємопов'язаних елементів, який функціонує за певними закономірностями й виконує конкретні функції.

Сьогодні у науковій сфері актуальним видається використання проблематичного методу, цінність якого для дослідження контролю має обґрунтований характер. Так, після аналізу та зіставлення різних точок зору на зазначене явище та встановлення через це протиріч, дослідник матиме можливість з'ясувати багатство змісту наукових поглядів, що зумовить внесення пропозицій щодо шляхів вирішення різних проблемних аспектів досліджуваної тематики.

Важливе науково-практичне значення для феномену контролю має класифікаційний метод. В юридичній літературі зазначається, що тільки такий підхід і дозволяє ефективно опановувати, усвідомлювати умови та причини, які знаходяться в основі виникнення, функціонування, розвитку політико-правових явищ, процесів, інститутів [9, с. 118]. Завдяки йому встановлюється однорідність норм, розташування їх у певному поряд-

ку, зручному для дослідження, а також досягається використання норм взагалі [4, с. 252]. Доцільно зазначити, що будь-яка класифікація, у т. ч. і класифікація контролю, має умовний характер. Це пояснюється постійною динамікою Української держави, суспільства, особливо в умовах глобалізації. Застосування різних класифікаційних критеріїв дозволяє отримати всебічну та цілісну характеристику контролю, зрозуміти специфіку його практичної діяльності.

Дослідження будь-якого явища передбачає дотримання певних наукових принципів. Такі принципи є установками, які визначають ставлення автора до історичних фактів, джерел, методів вивчення та отримання з цього конкретних висновків [10, с. 66]. Як зауважує О. Ярмиш, принципи, які відповідають реальному історичному процесу, дозволяють отримати наукові, такі, що відповідають історичній істині, результати пізнання [11, с. 8]. Принцип історизму вимагає розгляду всіх історичних явищ, фактів та подій з точки зору того, як вони виникли, які основні етапи у своєму розвитку подолали, і, враховуючи весь історичний процес, з'ясувати, чим це явище стало [12, с. 544]. Фактичний історичний матеріал необхідний як основа для подальших загальних наукових висновків, що базуються на всій сукупності конкретних подій, а не суб'єктивно підібраних, окремих, випадкових фактах та прикладах [13, с. 68].

Концептуальне значення для дослідження генезису контролю має принцип історизму. Реалізувати принцип історизму означає врахувати тенденції розвитку, вміти побачити засади майбутнього в існуючому стані об'єкта [14, с. 27]. У свою чергу не-

увага до вимог історизму призводить у дослідженні до описовості та емпіричності наукового матеріалу [15, с. 89]. Таким чином, принцип історизму вимагає того, щоб історія розвитку контролю не виглядала як випадковий набір подій і фактів.

З огляду на вищезазначене, у ході дослідження також важливим є використання принципів об'єктивності та причинності. Принцип об'єктивності вимагає розглядати історію контролю як об'єктивний процес, спираючись лише на реальні факти в їхньому істинному змісті, не викривляючи їх. Важливо, що принцип об'єктивності забезпечує відтворення реального стану контролю та дозволяє співвіднести теоретичні положення з практикою їх застосування. Принцип причинності дозволяє з'ясувати наявність збалансованих способів взаємодії явищ та процесів, що виникають у ході реалізації контролю, й визначити її можливі наслідки на майбутній розвиток досліджуваного явища.

Розвиток контролю треба розглядати у вигляді щонайменше двох важливих складових – еволюційних (незворотних) та циклічних (зворотних) процесів. З еволюційної точки зору, дослідження розвитку контролю може проводитися за двома основними напрямками: ситуаційним, який дає можливість дійти висновків щодо тактичних перетворень; стратегічним (процесуальним), який дає змогу виявити глобальні тенденції перетворень у системі контролю на сучасному етапі.

Особливу значущість в сучасних умовах теоретичного та методологічного плюралізму становить принцип критичності. Сутність принципу критичності полягає в тому, аби науко-

вещь після розгляду та аналізу певного явища, зокрема контролю, не позиціонував свої висновки як єдино правильні, оскільки будь-яке твердження, наукова гіпотеза мають піддаватися сумнівам [16, с. 30]. Таким чином, контроль необхідно розглядати в його багатогранності і суперечливості, вивчати всі факти в їх сукупності – позитивні та негативні, незалежно від суб'єктивного ставлення до них.

Дослідження з метою розробки теоретико-методологічних засад контролю та відповідних науково обґрунтованих пропозицій щодо його інституціалізації в ефективну систему вимагає проведення всебічного аналізу відповідної теоретичної та методологічної бази. Тільки на підставі такого аналізу можна зробити обґрунтовані висновки щодо доцільності певних досліджень, спрямованих на розвиток теорії та вдосконалення методології контролю.

Важливість методологічних основ не викликає сумнівів, оскільки будь-яке явище не може бути вдосконалене без пізнавального освоєння. У структурі методології дослідження контролю вагоме місце займають методологічні підходи та принципи. Вони визначають наукову позицію вченого, дають змогу системно розкрити сутність, природу, роль контролю в суспільстві та державі.

Підсумовуючи, зазначимо, що кожний метод придатний для пізнання тих чи інших аспектів предмета дослідження, виходячи зі специфіки дослідницьких завдань. Безпідставне надання одному з методів виняткового значення має негативні наслідки для правознавства загалом.

Безумовно, розглянутими підходами методологічне різноманіття дослід-

ження актуальних проблем контролю в Україні не вичерпується, тому в сучасних умовах державо- та правотворення ця проблема потребує наукового забезпечення і подальшого теоретичного обґрунтування.

Отже, у результаті наукового узагальнення різних методологічних засад контролю, можна зробити такі висновки концептуального характеру:

- ігнорування одних фактів й надання більшої значущості іншим безперечно приведе дослідження до висновків, які матимуть необ'єктивний та однобічний характер. Для того, щоб дослідження мало повний характер та було науково обґрунтоване, необхідним стає застосування багатфакторного підходу. Це забезпечить всебічність, повноту та об'єктивність дослідження;

- методологічна основа є запорукою якості дослідження будь-якої проблематики. Запропонований методологічний інструментарій дослідження – діалектичний, системний, структурно-функціональний, догматичний, класифікаційний підходи – покликаний забезпечити реалізацію принципів історизму, об'єктивності, причинності, періодизації, критичності, що у свою чергу зумовлює теоретичне та практичне значення наукових пошуків у дослідженні контролю. Вони дозволяють максимально наблизитися до з'ясування змісту і призначення контролю, визначення його сутності як соціального інституту та форми активності людини, а також віднайти ті фактори, які впливають на виникнення феномену контролю й розвиток його форм.

Запропонований методологічний інструментарій є не просто сукупністю елементів, а перебуває у взаємозв'язку, переплетінні.

Список використаної літератури

1. *Шестак С. В.* Недержавний контроль за діяльністю міліції: теоретико-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Шестак Станіслав Валентинович. – Х., 2009. – 199 с.
2. *Наливайко Т. В.* Громадський контроль в Україні як інститут громадянського суспільства: теоретико-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Наливайко Тетяна Володимирівна. – Львів, 2010. – 202 с.
3. *Аскиназий С. И.* Общие вопросы методологии гражданского права / С. И. Аскиназий // Ученые записки Ленинградского государственного университета. Серия «Право». – 1948. – Вып. 1. – С. 3-8.
4. *Кельман М. С.* Методология сучасного правознавства: становлення та основні напрями розвитку : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01 / Кельман Михайло Степанович. – К., 2013. – 449 с.
5. *Пришляк Г. Я.* Правові форми демократичного контролю в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Пришляк Галина Ярославівна. – Л., 2011. – 216 с.
6. *Юридична енциклопедія : в 6 т. / Редкол. : Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. – К. : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2001. – Т. 3 : К-М. – 792 с.*
7. *Керимов Д. А.* Методология права. Предмет, функции, проблемы философии права / Д. А. Керимов. – М. : Аванта+, 2001. – 559 с.
8. *Скакун О. Ф.* Теорія держави і права (енциклопедичний курс) : підруч. / О. Ф. Скакун. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Х. : Еспада, 2009. – 752 с.
9. *Венгеров А. Б.* Теория государства и права : [учеб. для юрид. вуз.] / А. Б. Венгеров. – М. : Омега-Л, 2004. – 608 с.
10. *Наливайко Л. Р.* Державний лад України: поняття, система, гарантії : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01 / Наливайко Лариса Романівна. – Запоріжжя, 2010. – 535 с.
11. *Ярмиш О. Н.* Предмет історії державності України // Історія державності України : [експериментальний підруч.] ; за заг. ред. О. М. Бандурки, О. Н. Ярмиша. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2004. – 608 с.
12. *Єрмолаєв В. М.* Становлення та розвиток вищих представницьких органів влади України / В. М. Єрмолаєв // Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. – Х. : Право, 2008. – Т. 1 : Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / За заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – 728 с.
13. *Наливайко Л. Р.* Державний лад України: теоретико-правова модель : моногр. / Л. Р. Наливайко. – Х. : Право, 2009. – 600 с.
14. *Фрадкин Ф. А.* Принцип историзма в советской теории педагогики (1917-1941 гг.) / Ф. А. Фрадкин. – М. : МГПИ, 1981. – 96 с.
15. *Королев Ф. Ф.* Логическое и историческое в педагогических исследованиях / Ф. Ф. Королев // Советская педагогика. – 1969. – № 3. – С. 89-93.
16. *Проблеми сучасної конституціоналістики : навч. посіб. / [М. П. Орзіх та ін.] ; за ред. М. П. Орзіха. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 272 с.*